

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΗΘΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΓΝΩΣΗ

Ἐπὶ ὅλα τὰ πράγματα, πῶς ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεῖ νὰ συλλάβῃ μέσ' στὸν κόσμον καὶ γενικὰ ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο, πῶς νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθό, παρὰ μόνο μιὰ ἀγαθὴ θέληση²⁹. Ἡ διάνοια, τὸ πνεῦμα, ἡ κρίση καὶ ὅλες οἱ ἄλλες φυσικὲς πνευματικὲς ἀρετὲς, ὅ,τι ὄνομα κι' ἂν ἔχουν, ἢ τὸ θάρρος, ἢ ἀποφασιστικότητά, ἢ σταθερότητα κ' ἢ ἐπιμονὴ στὴν ἐκτέλεση τῶν σχεδίων καὶ τῶν σκοπῶν, ὡς ἰδιότητες τῆς ἰδιοσυγκρασίας³⁰ (Temperaments), εἶναι δίχως ἀμφιβολία ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἀγαθὰ καὶ ποθητὰ πράγματα, πολλὰς ὅμως φορές μποροῦν νὰ δημιουργήσουν πολὺ μεγάλα κακὰ καὶ νὰ γίνουν ὀλέθρια ἀποτελέσματα, ὅταν ἡ θέληση, πῶς κάνει χρῆση τῶν φυσικῶν αὐτῶν χαρισμάτων καὶ πῶς ἡ ξεχωριστὴ οὐσιαστικὴ τῆς σύστασι

29. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἔχουν μείνει ἱστορικοὶ στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀναφέρονται ἀπὸ μελετητὲς τῆς Καντ. φιλοσοφίας, ἀπὸ φιλοσόφους καὶ λογοτέχνες, ὡς οἱ πιὸ χαρακτηριστικοὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Κάντ. Ἡ ἀγαθὴ θέληση, πῶς ἐνεργεῖ ἠθικὰ στὴ ζωὴ ἀπὸ ἀπόλυτη ἀγαθότητα καὶ καθαρὸ ἠθικὸ σεβασμὸ, τελείως ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ὠφελισμὸ, ὑποκειμενισμὸ, ἐμπειρισμὸ καὶ σχετικισμὸ, πνευματικὴ καὶ αὐτόνομη καὶ μόνο μὲ τὴ συνείδηση καὶ τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν τοῦ ἠθικοῦ χρέους, εἶναι, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, ἡ ὑψίστη ἠθικὴ ἀξία μέσ' στὸν κόσμον. Ἡ καθαρὴ καὶ ἀγαθὴ θέληση εἶναι τὸ κέντρο ὅλης τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, ὁ ἥλιος τοῦ ἠθικοῦ του σήμπταντος. Ὁλόκληρο τὸ ἠθικὸ σύστημα τοῦ Κάντ στὸ βῆθος δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ ν' ἀναπτύσῃ τὸ ὑπερκόσμιο νόημα τῆς καθαρῆς καὶ μὲ ἀπόλυτη ἀγαθότητα ἠθικῆς θέλησης καὶ νὰ ξανοίγῃ στὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου τοὺς διάφορους οὐράνιους καὶ ἡλιακοὺς κύκλους τοῦ ἠθικοῦ κόσμου.

30. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Κάντ, ἔχει δύο χαρακτηῖρες, ἓνα αἰσθητικοεμπειρικὸ καὶ ἓνα καθαρὰ πνευματικὸ. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αἰσθητικὴ φύση καὶ ὁ ἐμπειρικὸς του χαρακτήρας, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο αἰσθάνεται, παθαίνεται, ποθεῖ καὶ θέλει αἰσθητικὰ στὴ ζωὴ του. Στὴν Ἀνθρωπολογία του (II. § 87) ὁ Κάντ διακρίνει ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοὺς ἀνθρώπους σ' αἰσθηματικούς μὲ δύο κατηγορίες, αἱματώδεις καὶ μελαγχολικούς, καὶ σ' ἐνεργητικούς μὲ δύο κατηγορίες, χολερικούς καὶ φλεγματικούς.

γι' αὐτὸ λέγεται, *χαρακτήρας*,³¹ δὲν ἦναι ἀγαθὴ. Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ εἰποῦμε καὶ γιὰ ὅλα τ' ἄλλα ὑλικά ἀγαθὰ. Δύναμη, πλοῦτος, τιμὴ καὶ δόξα, κι' αὐτὴ ἀκόμα ἡ ὑγεία κι' ὅλα τ' ἄλλα ὑλικά ἀγαθὰ κι' ὅλες οἱ χαρὲς κ' οἱ ἡδονὲς τοῦ κόσμου, ὅ,τι μ' ἕνα λόγο ὀνομάζεται εὐτυχία, γεννιοῦν μέσα μας τὸ αἰσθημα τῆς δύνάμης καὶ τὴν αὐτοπεποίθησι στὸν ἑαυτὸ μας καὶ συχνὰ ὀδηγοῦν στὸν ἐγωϊσμὸ καὶ στὴν περηφάνια, ὅταν δὲν ὑπάρχη ἡ ἀγαθὴ θέλησι, γιὰ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπίδρασι τῆς εὐτυχίας στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ χαρακτήρα του καὶ ὑποτάσῃ τὴς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς τῆς ἐνεργητικότητάς του σὲ μιὰ καθολικὴ ἀρχὴ καὶ τὴς ἑναρμονίσῃ μὲ τὸ γενικὸ κοινω- νικὸ ἀγαθὸ καὶ τοὺς καθολικοὺς σκοποὺς τοῦ κόσμου· καὶ πρέπει σ' αὐτὰ νὰ προστεθῇ, πὼς ἕνας πνευματικῶς φωτισμένος, δίκαιος καὶ ἀμερόληπτος θεατὴς καὶ κριτὴς βλέποντας τὴν ἀδιάκοπη εὐτυχία ἑνὸς ὄντος, ποὺ δὲν τὸ φωτίζει τὸ φῶς κ' ἡ αἴγλη μιᾶς καθαρῆς καὶ ἀγαθῆς θέλησις, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ αἰ- στανθῇ καμμιά ἀληθινὴ χαρὰ καὶ ἱκανοποίησι στὸ θέαμα αὐτό, καὶ συνεπῶς ἡ ἀγαθὴ θέλησι φαίνεται νὰ ἦναι ὁ ἀναγκαῖος ὄρος τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ δί- χως τὴν ἀγαθὴ θέλησι καὶ τὴν ἠθικότητα δὲν μπορούμε ποτὲ νὰ ἤμαστε ἀξιοὶ τῆς εὐτυχίας³².

Ἐπάρχουν μάλιστα ὀρισμένες ἰδιότητες, ποὺ ὑποβοηθοῦν τὴν ἀγαθὴ αὐτὴ θέλησι καὶ διευκολύνουν τὸ ἔργο τῆς στή ζωῆ, μολαταῦτα δὲν ἔχουν καμμιά ἐσωτερικὴ ἀπόλυτη ἀξία καὶ προὑποθέτουν πάντα ὡς ὄρο τὴν ἀγαθὴ θέλησι· καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ περιορίζει τὴ μεγάλη ἐκτίμησι, ποὺ ἄλλως τε δι- καιολογημένα ὁ ἀνθρώπος ἔχει στὴς ἰδιότητες αὐτές, καὶ δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴς θεωρήσουμε ὡς ἀπόλυτα ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Ἡ ἐγκράτεια στὴς ὀρμὲς καὶ τὰ πάθη, ἡ αὐτοκυριαρχία καὶ ἡ ψύχραιμη κ' ἡρεμὴ σκέψι, δὲν εἶναι μόνο ἀπὸ

31. «Χαρακτήρας» νοεῖται ἐδῶ ὁ πνευματικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ του φύσι, ποὺ ἐνεργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ του φύσι. (Ἀνθροπολ. II § 87). Ὁ χαρακτήρας, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἡ ἰδιότητα τῆς θέλη- σις νὰ ἐνεργῇ στὴ ζωῆ σύμφωνα μὲ ὀρισμένες σταθερὲς ἀρχὲς, ποὺ προδιαγράφει τὸ πνεῦμα. Ἡ ἰδιοσυγκρασία εἶναι αὐτό, ποὺ δημιουργεῖ ἡ φύσι, ὁ χαρα- κτήρας ὅμως εἶναι αὐτό, ποὺ δημιουργεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ ἐλεύθερη θέλησί του.

32. Ἐδῶ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται ἡ ἄβυσσος, ποὺ χωρίζει τὴν αὐτόνομη ἠθικὴ τοῦ Κάντ ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα συστήματα τῆς ἠθικῆς, ποὺ στηρίζονται στὴν ἑτερονομία. Ὁ Κάντ δὲ δέχεται ὡς ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος τὴν ἀρχὴ τῆς φυσικῆς εὐτυχίας, γιὰ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι μὲ ἀρχὴ ἐμπειρικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ καὶ σχετικὴ καὶ ἐνδεχόμενι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὴν καθολικότητα καὶ ἀναγκαιότητα, ποὺ πρέπει νὰ ἔχη ἡ ὑπέρ- τατη ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος καὶ ποὺ ἔχουν μόνο οἱ ἀργιοὶ ἀρχὲς τοῦ καθαρῶς λόγου. Τὴν ἀρχὴ τῆς φυσικῆς ἢ αἰσθητικῆς εὐτυχίας ὁ Κάντ ἐξετάζει πλατύτερα στὸ δεύ- τερο μέρος καὶ στὴν Ἀναλυτικὴ ὡς καὶ στὴ Διαλεκτικὴ τῆς Κ. Π. Α., στὸν ὀρισμὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Ἐκεῖ ἡ ἠθικὴ ὀρίζεται ὡς διδασκαλία τῆς ἠθι- κότητος, ποὺ σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι ἡ εὐτυχία, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ἀξία, ποὺ μᾶς κάνει ἀξιοὺς τῆς εὐτυχίας καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Καὶ τὸ ἀπόλυτο ἀγαθὸ ὑπόσχεται στὸν ἀνθρώπο μόνο ἡ θρησκεία μὲ τὴν ἀρετὴ, ὡς κοσμικὴ ἐνσάρκωσι τῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς διαρκὴ τάσι πρὸς τὸ θεό. Ἡ εὐτυχία, ποὺ ὑπόσχεται ἡ θρησκεία, δὲν εἶναι φυσικὴ, ἀλλὰ καθαρὰ πνευματικὴ εὐτυχία.

πολλές απόψεις αγαθά, αλλά και μάλιστα φαίνονται να δημιουργοῦν ἕνα μέρος τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τοῦ προσώπου· μόνο πού χρειάζονται πάρα πολλά ἀκόμα πράγματα, γιὰ νὰ θεωρηθοῦν οἱ ιδιότητες αὐτὲς ὡς ἀγαθὰ δίχως κανένα περιορισμὸ (ἂν καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὶς θεωροῦσαν ὡς ἀπόλυτα ἀγαθὰ). Γιατί, δίχως τὶς ἀρχὲς μιᾶς ἀγαθῆς θέλησης, οἱ ιδιότητες αὐτὲς μποροῦν νὰ φέρουν τὰ πιὸ μεγάλα κακά, καὶ ἡ ψυχραιμία δὲν κάνει ἕνα ἐγκληματία μόνο πιὸ επικίνδυνο στὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ μᾶς τὸν παρουσιάζει πιὸ φοβερὸ καὶ πιὸ ἀποτρόπαιο στὰ μάτια μας.

Ἡ ἀγαθὴ θέληση δὲν εἶναι ἀγαθὴ μ' ὅ,τι δημιουργεῖ ἢ πραγματοποιεῖ στὴ ζωὴ, οὔτε μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ καταλληλότητά της γιὰ τὴν πραγματοποίηση κι' ἐπιτυχία ἑνὸς προκαθορισμένου σκοποῦ, ἀλλὰ μόνο μὲ τ' ὅτι θέλει, δηλαδή μὲ τ' ὅτι εἶναι ἀπόλυτα ἀγαθὴ καὶ σὰν ἐξετάζεται αὐτὴ καθαυτὴ δὲ συγκρίνεται μὲ τίποτα σ' ὅλο τὸν κόσμον κ' εἶναι ἀπείρως ὑψηλότερα ἀπ' ὅλα, ὅσα κ' ἡ ἴδια ἢ θέληση θὰ μποροῦσε νὰ πραγματοποιήσῃ στὴ ζωὴ πρὸς ἱκανοποίηση ἑνὸς ὁρμεμψύτου μας, καὶ μάλιστα, ἂν θέλετε, καὶ ὅλων τῶν ὁρμεμψύτων μας μαζί. Καὶ ἂν μάλιστα ἀπὸ ἕνα μεγάλο κατατρεγμὸ τῆς μοίρας ἢ ἀπὸ φυσικὴ ἐλαττωματικὴ διάπλαση ἀπὸ μιὰ φιλόργυρη καὶ σὰ μητροιὰ φύση ἔλειπε τελείως ἀπὸ τὴ θέληση αὐτὴ ἡ δύναμη νὰ ἐνσαρκώσῃ τοὺς σκοπούς της στὴ ζωὴ, κι' ἂν μ' ὅλες τὶς πιὸ μεγάλες προσπάθειές της δὲν εἶχε καμμιά ἐπιτυχία καὶ κανένα ἀποτέλεσμα κι' ἔμενε μόνη ἡ ἀγαθὴ θέληση (καὶ δὲν ἐννοῶ βέβαια μι' ἀπλὴ εὐχὴ κι' ἐπιθυμία, ἀλλὰ τὴν ἀκατάπαυτη ἐνέργεια καὶ τὸν ἀένναον ἀγῶνα μ' ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ μ' ὅλα τὰ μέσα, πού ἔχουμε στὴ διάθεσή μας), καὶ πάλι ἡ θέληση αὐτὴ καθαυτὴ θὰ ἔλαμπε σὰν ἕνα πολύτιμο πετράδι μόνο μὲ τὴν ἐσωτερικὴ της λάμψη καὶ ἀξία, σὰν κάτι πού ἔχει μέσα του καὶ στὴν ἀληθινὴ οὐσία του τὴν ἀπόλυτη ἀξία του. Ἡ ὠφελιμότητα ἢ ἡ ἀχρηστία δὲν μποροῦν τίποτα νὰ προστέσουν στὴν ἀξία αὐτὴ, οὔτε καὶ ν' ἀφαιρέσουν τίποτ' ἀπ' αὐτὴ. Ἡ ὠφελιμότητα μοιάζει σὰν τὴ βόσση καὶ τὴ δέση ἑνὸς πετραδιοῦ, πού τὸ κάνει πιὸ εὐκολομεταχείριστο στὴ ζωὴ καὶ στὴν καθημερινὴ χρῆση του καὶ πιὸ λαμπερὸ καὶ φανταχτερὸ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων, πού δὲν ἔχουν καμμιά εἰδικότητα καὶ δὲν ξέρουν τί ἀξίζει, ἀλλὰ δὲν τραβάει ποτὲ τοὺς εἰδικούς καὶ δὲν κανονίζει αὐτὴ τὴν ἀξία του.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχει ὅμως στὴν ὑψηλὴ αὐτὴ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τῆς καθαρῆς θέλησης, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κρίνει κι' ἐκτιμᾷ τὸ πνεῦμα τὴν ἀξία τῆς ἠθικότητας, χωρὶς νὰ ἐπιρροεάζεται καθόλου ἀπὸ τὴν ὠφελιμιστικὴ ἀποψη καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τ' ἀποτελέσματα, καὶ τὸ τόσο παράδοξο, ὥστε παρὰ τὴν ἀρμονία τῆς ἰδέας αὐτῆς μὲ τὸ κοινὸ πνεῦμα καὶ τὸ λαϊκὸ αἴσθημα μπορεῖ μολαταῦτα νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια μέσα μας, πὼς στὸ βάθος τῆς ἰδέας αὐτῆς δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο μιὰ ὑψηλὴ καὶ μεγαλοφάνταστη ὄνειροφαντασία τοῦ νοῦ μας καὶ πὼς ὁ σκοπός, πού εἶχε ἡ φύση, νὰ θέσῃ τὸ πνεῦμα ὡς κυβερνήτη τῆς θέλησῆς μας, ἦταν μιὰ κακὴ καὶ ἄστοχη ἔμπνευση. Γι' αὐτὸ θέλουμε νὰ ἐξετάσουμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη τὴν ἰδέα αὐτὴ.

“Όταν εξετάζουμε τὴ φυσικὴ σύσταση ἑνὸς ὀργανικοῦ ὄντος, δηλαδὴ ἑνὸς ὄντος, ποῦ εἶναι ἀπ’ τὴ φύση πλασμένο καὶ προσαρμοσμένο γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς, θέτουμε ὡς ἀρχή, πὼς δὲν ὑπάρχει κανένα ὄργανο τοῦ ὄντος αὐτοῦ, ποῦ νὰ μὴν ἦναι τὸ πιὸ κατάλληλο καὶ τὸ πιὸ προσαρμοσμένο γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τῆς ζωῆς. Ἄλλ’ ἂν ἡ φύση³³ μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς ὄντος μὲ νοῦ καὶ θέληση εἶχε ὡς ὑπέρτατο καὶ μοναδικὸ σκοπὸ τῆς τὴν αὐτοσυντήρησιν, τὴν καλοπέρασιν, μ’ ἓνα λόγον τὴν εὐτυχία τοῦ ὄντος αὐτοῦ, πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, πὼς ἦταν πολὺ κακὴ καὶ ἄστοχη ἢ ἐνέργειά της αὐτῆ, νὰ ἐμπιστευθῆ στὸ λογικὸ τοῦ ὄντος αὐτοῦ τὴν πραγματοποίηση καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ της αὐτοῦ. Γιατὶ τὸ ἔνστιχτο ὑποβάλλει καλύτερα ὅλες τὶς προϋξέεις, ποῦ πρέπει τὸ ὄν αὐτὸ νὰ κάμῃ γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ φυσικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ὡς καὶ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς του, καὶ ὁ σκοπὸς τῆς φύσης ἐκπληρώνεται ἀσφαλέστερα μὲ τὸ ἔνστιχτο παρὰ μὲ τὸ λογικὸ. Καὶ ἂν ἡ φύση ἀπὸ ἐξαιρετικὴ εὐνοια εἶχε χάρισει στὸ ὄν αὐτὸ τὸν λόγο, δὲ θᾶπρεπε νὰ χρησιμοποιῆ τὸ φυσικὸ τοῦ αὐτοῦ χάρισμα γιὰ τίποτ’ ἄλλο, παρὰ μόνον γιὰ νὰ φιλοσοφῆ ἄπάνω στὸ φυσικὸ τοῦ αὐτοῦ δῶρον καὶ νὰ πλάθῃ διάφορες θεωρίες γιὰ τὴν εὐνοια αὐτῆ τῆς δημιουργίας, νὰ θυμιάζῃ τὴν προνομιακὴν αὐτῆ θέσιν μὲς’ στὸν κόσμον καὶ τὶς φυσικὰς πνευματικὰς του χάρες καὶ ἀρετὰς, νὰ χαίρεται καὶ νὰ βλογαῖ τὴν καλὴν του μοίραν, καὶ ὄχι νὰ ὑποτάσῃ τὴν αἰσθητικὴν αὐτῆ φύσιν καὶ τὴ δύναμιν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τοῦ σ’ ἓνα τόσο ἀδύνατον καὶ ἀπατηλὸν ὁδηγὸν καὶ νὰ καταστρέφῃ μ’ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας· μ’ ἓνα λόγον, ἡ φύση θὰ φυλαγόταν πολὺ νὰ δώσῃ ἓναπραχτικὸν ὅλον στὸν λόγο καὶ ν’ ἀφήσῃ τὸν λόγο μόνον κυρίαρχον μὲς’ στὸν κόσμον μὲ τὸ δικαίωμα νὰ ὁρίσῃ αὐτὸς καὶ νὰ ἑυθυμιάζῃ μὲ τὸ ἀδύνατον διορατικὸν τὴν εὐτυχίαν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ τὰ μέσα τῆς ἐπιτυχίας της· ἡ φύση θὰ ἔκρατήσῃ ἢ ἴδια, ὄχι μόνον τὴν ἐκλογὴν τῶν σκοπῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν, καὶ θὰ ἔμπιστευθῆ μὲ σοφίαν καὶ πρόνοιαν ὅλα, καὶ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα, μόνον στὸ φυσικὸ ἔνστιχτο³⁴.

33. «Φύση» ἐδῶ νοεῖται ἡ κοσμικὴ σοφία καὶ πρόνοια.

34. Στὸ μέρος αὐτὸ ὁ Κάντ ἐξετάζει ἓν’ ἀπὸ τὰ σοβαρότερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, τὸ πρόβλημα τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ τῶν βαθύτερων σκοπῶν τῆς ζωῆς. Ὁ ἠθικὸς εὐδαιμονισμὸς εἶναι τὸ σύστημα, ποῦ ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς θεωρεῖ τὴν προσωπικὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἠθικὴν στηρίζει στὴν ἀρχὴ τῆς φυσικῆς εὐτυχίας. Ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἦταν εὐδαιμονιστικὴ μ’ ἓνα ὑψηλότερον νόημα τῆς εὐδαιμονίας, νόημα πνευματικόν. Καὶ ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ στὸ βάθος εἶναι εὐδαιμονιστικὴ, μὲ τὴν διαφορὰ πὼς τὴν εὐδαιμονίαν θέτει σὲ μιάν ἄλλην αἰώνιαν ζωὴν, ποῦ κατακτᾷ ὁ ἀνθρώπος μὲ τὸν πόνον καὶ τὴν θυσίαν, τὸ σταυρὸν καὶ τὸ θάνατον σὲ τούτῃ τῇ ζωῇ. Τὰ περισσότερα νοολογικὰ συστήματα δέχονται ὡς πηγὴν τῆς εὐδαιμονίας τὸ πνεῦμα. Ἀντίθετα ὁ ἠθικὸς ἐμπειρισμὸς, τὰ συστήματα ποῦ στηρίζουν τὴν ἠθικὴν στὸ αἶσθημα καὶ στὸ ἔνστιχτο, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς (Lebensphilosophie) τῶν δυὸ τελευταίων αἰώνων δέχονται ὡς πηγὴν τῆς εὐτυχίας τὶς αἰσθήσεις, τὸ αἶσθημα καὶ τὸ φυσικὸ ἔνστιχτο, μ’ ἓνα λόγον τὴν αἰσθητικότηταν

Στὴν πραγματικότητα βλέπουμε, πὼς ὅσο περισσότερο ἐν' ἀνεπτυγμένο καὶ καλλιεργημένο πνεῦμα δίνεται στὶς ἡδονὲς τῆς ζωῆς καὶ στὶς ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου, τόσο περισσότερο ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν χαρὰ καὶ τὴν πραγματικὴν εὐτυχία τῆς ζωῆς. Ὁ λόγος αὐτὸς κάνει πολλὰ καὶ μάλιστα θαφναρισμένα πνεύματα, ποὺ ἔχουν βαθιὰ γνώση τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀπολαύσεών της καὶ μεγάλη πείρα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, νὰ αἰσιάνωνται στὴ ζωὴ τους, ὅταν ἔχουν τὴν εὐκρίνεια νὰ ὁμολογήσουν τὴν ἀλήθεια, ὡς ἓνα ὠρισμένο βαθμὸν πραγματικῆς μισολογίας,³⁵ δηλαδὴ μίσος στὸ πνεῦμα. Καὶ πραγματικά, ὅταν ἐξετάζουν καὶ συγκρίνουν ὅλα τὰ ὠφελήματα, ποὺ μποροῦν νὰ ὠφεληθοῦν, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῶν τεχνῶν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κοινὴ εὐημερία καὶ τὴν ὕλικὴ εὐτυχία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες (ποὺ σιὸ καίτω τῆς γραφῆς στὰ μάτια τους φαίνονται ὡς πολυτέλεια τοῦ πνεύματος), βρίσκουν, πὼς στὴν πραγματικότητα περισσότεροι ἦσαν οἱ πόνοι καὶ οἱ μόχθοι, παρὰ οἱ χαρὲς καὶ ἡ εὐτυχία, ποὺ εἶδαν ἀπ' τὴν πνευματικὴν ζωὴ τους, καὶ στὶς στιγμὲς αὐτὲς ζηλεύουν περισσότερο, πικρὰ ποὺ περιφρονοῦν, τὸ λαὸν ποὺ βλέπουν νὰ τὸν κυβερνᾷ μόνον τὸ φυσικὸ ἐνστικτο καὶ πολὺ λίγο νὰ τὸν ἐπιρρεάζῃ τὸ πνεῦμα στὴ ζωὴ του. Καὶ πρὸς μάλιστα νὰ ὁμολογηθῇ, πὼς ἡ κρίση τῶν ἀνθρώπων, ποὺ δὲν πολυεκτιμοῦν καὶ μειώνουν καὶ πολλὰς φορὲς θεωροῦν ὡς μηδαμινὲς τὶς μεγάλες καὶ πολυῦμνημένες ὑπηρεσίαι τοῦ πνεύματος στὴ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ στὴν εὐτυχία τοῦ κόσμου, δὲ δείχνει καθόλου ἀπαισιοδοξία καὶ ἀχαριστία πρὸς τὴν κοσμικὴ πρόνοια καὶ σοφία, ποὺ κυβερνᾷ μὲ ἀγαθότητα τὸ σύμπαν, ἀλλὰ

καὶ τὴ φύση. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ ἡ νοολογικὴ ἠθικὴ τοῦ Wolff ἦταν εὐδαιμονιστικὴ κα' ἐδεχόταν ὡς πηγὴ τῆς εὐτυχίας τὸ πνεῦμα. Ἀντίθετα ὁ Rousseau θεωροῦσε τὸν πολιτισμὸν διαφθορὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ συμφορὰ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος κα' ἐκήρυξε τὸ γυρισμὸν στὴ φύση. Ὁ Κάντ ὡς ἓνα μέρος εἶναι ἐπιρρεασμένος ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Rousseau. Σὲ ἁρμονίαν μὲ τὸ Rousseau δέχεται, πὼς τὸ φυσικὸ ἐνστικτο εἶναι καταλληλότερο γιὰ νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον στὴ φυσικὴ εὐτυχία, ἂν ἡ φυσικὴ εὐτυχία ἦταν ὁ ἀληθινὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ξεκινώντας ὁμοίως ἀπὸ τὴν θεωρίαν αὐτὴ βγάζει ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπὸ τὰ νατουραλιστικὰ εὐδαιμονιστικὰ ἠθικὰ συστήματα καὶ θεμελιώνει τὴν ἠθικὴν του στὸν ἀπόλυτον νοολογισμὸν καὶ ἰδεαλισμὸν. Ἄν σκοπὸς τῆς ζωῆς ἦταν ἡ φυσικὴ εὐτυχία, λέει ὁ Κάντ, τί λόγο εἶχε ἡ δημιουργία τοῦ πνεύματος; Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς φυσικῆς εὐτυχίας ἀρκοῦσε κα' ἦταν καταλληλότερον τὸ φυσικὸ ἐνστικτο. Ἡ δημιουργία συνεπῶς τοῦ πνεύματος εἶναι ἀπόδειξις, πὼς ἡ ζωὴ ἔχει ἓνα ὑψηλότερον κα' εὐγενεζώτερον, ὄχι φυσικόν, ἀλλὰ πνευματικὸν σκοπόν, τὸν σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ μιὰ καθαρὴ καὶ ἀπόλυται ἀγαθὴ θέλησις, μιὰ θέλησις τελείως ἀνεξάρτητη κα' ἐλεύθερη ἀπ' τὴν φύσιν, ἱκανὴ νὰ ὑψωθῇ μεσ' στὸ σύμπαν ὡς πηγὴ καθαρῆς ἠθικῆς δημιουργίας καὶ ὡς παγκόσμιος ἠθικός νομοθέτης, δημιουργὸς μιᾶς παγκόσμιας ἠθικῆς νομοθεσίας ὡς φυσικῆς ἠθικῆς νομοθεσίας τοῦ σύμπαντος. Οἱ βαθύτεροι συνεπῶς σκοποὶ τῆς ζωῆς, στὰ πνευματικὰ μάτια τοῦ Κάντ, δὲν εἶναι αἰσθητικοί, ἐμπειρικοί, φυσικοί, ἀλλ' ἀγιώτεροι καὶ θειότεροι, σκοποὶ καθαρὰ πνευματικοὶ καὶ ἠθικοὶ, σκοποὶ ἀπόλυτοι, παγκόσμιοι κα' αἰώνιοι. Ἡ ζωὴ, κατὰ τὸν Κάντ, τείνει στὸν οὐρανόν, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀρετὴν του τείνει στὸ θεόν.

35. Ὁ ὅρος «μισολογία» εἶναι ὅρος Πλατωνικὸς (Φαίδων 89.D.).

μόνο πὼς στὸ βάλτος τῶν στοχασμῶν καὶ τῶν κρίσεων τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὑπάρχει ἡ κρυφὴ ἰδέα, ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὸν κόσμον ἔχει ἕναν ἄλλο ὑψηλότερον καὶ εὐγενικώτερον σκοπὸν καὶ στὸ σκοπὸν αὐτὸ καὶ ὄχι στὴν εὐτυχία βρίσκει τὸ πνεῦμα τὸν ἀληθινὸν κοσμικὸν προορισμὸν του καὶ ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτὸς πρέπει νὰ κυριαρχῇ ἀπόλυτα στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ δημιουργία καὶ νὰ ἰσχύῃ ὡς ὑπέριστατος ὄρος καὶ νόμος ἀπάνου ἀπ' ὅλα τὰ προσωπικά του συμφέροντα καὶ ὅλους τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς του.

Καὶ πραγματικὰ ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀρκετὰ κατάλληλον νὰ ὀδηγήσῃ μὲ τελεία βεβαιότητα καὶ σταθερότητα τὴ θέλησιν στὴν πραγματοποίησιν τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν της καὶ στὴν ἱκανοποίησιν ὅλων τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν μας (τὸ πνεῦμα ἀντίθετα πολλαπλασιάζει τὶς ἀνάγκες αὐτῆς) καὶ τὸ ἔμφυτον φυσικὸ ἔνστικτον καλύτερα καὶ ἀσφαλέστερα ὀδηγεῖ στοὺς φυσικοὺς αὐτοὺς σκοποὺς καὶ ἐπειδὴ μόλις αὐτὰ τὸ πνεῦμα μᾶς δόθηκε ὡς μιὰ πρακτικὴ δύναμις, δηλαδὴ ὡς μιὰ δύναμις ποὺ πρέπει νὰ ἐπιδρῶ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴ θέλησιν, γι' αὐτὸ πρέπει ὁ ἀληθινὸς προορισμὸς τοῦ πνεύματος νὰ ἴη νὰ δημιουργήσῃ μὲ ἀγαθὴν θέλησιν, ἀγαθὴ ὄχι ὡς μέσον, ἀλλ' ἀπόλυτα καὶ αὐτὴ καθ'αυτὴ, γιὰτὶ μονάχα γιὰ ἕνα τέτοιον σκοπὸν ἦταν ἀπόλυτα ἀναγκαῖον τὸ πνεῦμα καὶ τὴ φυσικὴ αὐτὴ τελεολογία βλέπουμε σ' ὅλη τὴ δημιουργία, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἡ φύσις ἐμοίρασε τ' ἀγαθὰ της σ' ὅλο τὸν κόσμον καὶ σ' ὅλα τὰ δημιουργήματά της. Ἡ ἀγαθὴ λοιπὸν αὐτὴ θέλησις μπορεῖ νὰ μὴν ἴη τὸ μοναδικὸν ἢ τὸ ὅλον ἀγαθόν, ἀλλὰ πρέπει μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα νὰ ἴη τὸ ὑπέριστατον καὶ ἀπόλυτον ἀγαθὸν τῆς ζωῆς καὶ ὁ μοναδικὸς ἀναγκαῖος ὄρος κάθε ἄλλου ἀγαθοῦ καὶ κάθε πόθου εὐτυχίας στὸν κόσμον. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι σὲ ἀρμονίαν ἢ σοφίαν τῆς φύσεως μὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸν πρῶτον καὶ τὸν ἀπόλυτον σκοπὸν³⁶, περιορίζει μὲ πολλοὺς τρόπους, τοῦλάχιστον στὴ ζωὴ αὐτὴ, καὶ μάλιστα μπορεῖ ὀλωσδιόλως νὰ ἐκμηδενίσῃ, ὅλες τὶς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δεύτερου πάντα σχετικοῦ καὶ περιορισμένου σκοποῦ, τοῦ σκοποῦ τῆς εὐτυχίας. Δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, πὼς ἡ φύσις ἐνεργεῖ σ' αὐτὸ χωρὶς σκοπιμότητα, γιὰτὶ τὸ πνεῦμα, ποὺ ὡς ὑπέριστατον πρακτικὸν προορισμὸν του στὴ ζωὴ ἀναγνωρίζει τὴ δημιουργίαν μιᾶς θέλησης ἀπόλυτου ἀγαθοῦ, νοιώθει μὲ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ μιὰ ξεχωριστὴν καὶ βαθιὰ χαρὰ καὶ ἱκανοποίησιν, ποὺ ἱκανοποιεῖ τελείως τὴ φύσιν του, τὴ χαρὰ, ποὺ χαρίζει μόνον ἡ πραγματοποίησις ἑνὸς σκοποῦ ποὺ καθορίζει τὸ ἴδιον τὸ πνεῦμα, ἔστω καὶ ἂν μ' αὐτὸ ἐρχεται σὲ σύγκρουσιν μὲ τὴ φύσιν καὶ θυσιάζῃ στὸν πνευματικὸν αὐτὸ σκοπὸν τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς τῶν ὀρμεμιρῦτων καὶ τῶν φυσικῶν ἐνστίχτων.

Πρέπει λοιπὸν ν' ἀναπτύξουμε πλατύτερα τὴν ἔννοιαν μιᾶς θέλησης, ποὺ ἔχει ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀξίαν στὸν κόσμον καὶ στὴ ζωὴ καὶ εἶναι ἀπόλυτον ἀγαθόν

36. Τὴ δημιουργίαν τῆς καθαρῆς καὶ ἀγαθῆς θέλησης.

τελείως ανεξάρτητα από κάθε άλλο εξωτερικό και υποκειμενικό σκοπό, μιὰ ἔννοια πού εἶναι ἔμφυτη ἀπ' τὴ φύση στο φυσικό γερό πνεῦμα καὶ εἶναι ἀντικείμενο ἡ περισσότερο διαφωτισμοῦ, παρὰ διδασκαλίας. Γιὰ ν' ἀναπτύξουμε ὁμως τὴν ἔννοια αὐτή, πού εἶναι ἀπάνου ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ἔννοιες στὴν ἐκτίμηση τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς ἀξίας τῶν πράξεών μας καὶ ὁ ὑπέριτος ὅρος τῆς ἠθικῆς ζωῆς μας, θέλουμε νὰ ἐξετάσουμε πρῶτα τὴν ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ χρέους, πού κλείνει μέσα της τὴν ἔννοια τῆς ἀγαθῆς θέλησης, ἀν καὶ μὲ κάποιους υποκειμενικούς περιορισμούς καὶ κάττοια υποκειμενικά ἐμπόδια ἀπ' τοὺς περιορισμούς ὁμως αὐτοὺς καὶ τὰ ἐμπόδια αὐτὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀγαθῆς θέλησης ὄχι μόνο δὲν παθαίνει τίποτα καὶ δὲν βγαίνει στο φῶς ἀλλοιωμένη καὶ ἀγνώριστη, ἀλλ' ἀπεναντίας ὑψώνεται ἀπ' τὴν ἀντίθεση αὐτὴ πρὸ ψηλά καὶ λάμπει καὶ φεγγοβολαεὶ σ' ὄλο τὸν κόσμο πρὸ λαμπερά καὶ πρὸ φωτερά.

Καὶ πρῶτα-πρῶτα παραλείπω καὶ δὲν ἐξετάζω ἐδῶ ὅλες ἐκεῖνες τὶς πράξεις, πού ἀναγνωρίζονται ἤδη ὡς ἀντίθετες πρὸς τὸ ἠθικὸ χρέος, ἔστω καὶ ἀν ἦναι ὠφέλιμες στὸν ἄνθρωπο ἀπ' αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴν ἀποψη· τὸ ζήτημα, πού τίθεται ἐδῶ, δὲν εἶναι νὰ γνωρίσουμε, ἀν οἱ πράξεις αὐτὲς μποροῦν νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὸ ἠθικὸ χρέος, γιατί οἱ πράξεις αὐτὲς εἶναι ἀντίθετες πρὸς τὸ χρέος. Ἐπίσης δὲν ἐξετάζω τὶς πράξεις, πού εἶναι σὲ πραγματικὴ ἀρμονία μὲ τὸ χρέος, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν καμμιά ἄμεση κλίση σ' αὐτὲς, τὶς ἐκτελοῦν ὁμως μόνο μὲ τὴν ἐπίδραση μιᾶς ἄλλης ὁρμῆς. Γιατ' εἶν' εὐκόλο στὴν περίπτωσι αὐτὴ νὰ διακρίνουμε, ἀν ἡ πράξι, πού εἶναι σὲ ἀρμονία μὲ τὸ χρέος, γίνεται καὶ ἀπὸ χρέος ἢ μόνο ἀπὸ ἐγωϊσμό. Ἡ διάκρισι αὐτὴ εἶναι πολὺ δυσκολώτερη, ὅταν ἡ πράξι ἦναι σὲ ἀρμονία μὲ τὸ χρέος, πηγάζη ὁμως ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄμεση φυσικὴ ὁρμὴ τοῦ υποκειμένου πού ἐνεργεῖ. Παραδείγματος χάρι, εἶναι ἠθικὸ καὶ σὲ ἀρμονία μὲ τὸ ἠθικὸ χρέος, νὰ μὴν ὑψώνη ὁ ἔμπορος τὶς τιμὲς τῶν ἐμπορευμάτων του, ὅταν ἔχη στο κατάστημά του ἄπειρους ἀγοραστὲς, καὶ ὁ γνωστικὸς ἔμπορος στὴ μεγάλη κατανάλωσι δὲν ἐνεργεῖ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀλλ' ἔχει πάντα μιὰ σταθερὴ καὶ ὠρισμένη γιὰ ὄλο τὸν κόσμον τιμὴ, ὥστε νὰ μπορῆ στο κατάστημά του νὰ ψωνίζη κι' ἓνας ἄπειρος ἀγοραστής κι' ἓνα παιδί τόσο καλά ὥπως καὶ κάθε ἄλλος ἀγοραστής. Ὁ ἔμπορος αὐτὸς φέρνεται βέβαια μὲ τιμιότητα, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ νὰ μᾶς κάμη νὰ πιστέψουμε, πὼς τὰ πραγματικὰ καὶ βαθύτερα αἷτια τῆς συμπεριφορᾶς του εἶναι ἡ συνείδησι τοῦ ἠθικοῦ χρέους καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς τιμιότητος· τὸ συμφέρον του ἀπαιτεῖ καὶ τοῦ ἐπιβάλλει νὰ συμπεριφερθῆ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, γιατί δὲν μπορεῖ κανεὶς ποτὲ νὰ παραδεχτῆ, πὼς στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὁ ἔμπορος αὐτὸς ἔχει ἐν' ἄμεσο αἰσθημα πρὸς τοὺς πελάτες του, ὥστε ἀπὸ ἀγάπη σ' αὐτοὺς νὰ μὴν ὑψώνη σ' ἄλλους τὶς τιμὲς τῶν ἐμπορευμάτων του. Συνεπῶς δὲν εἶναι τὸ χρέος, οὔτε μι' ἄμεση ὁρμὴ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ μόνο τὸ ὑλικὸ συμφέρον καὶ ὁ ἐγωϊστικὸς συμφεροντολογικὸς ὑπολογισμὸς ἐκεῖνο, πού κινεῖ τὸν ἔμπορον αὐτὸ στὴν ἐνέργειά του.

Ἀντίθετα εἶναι χρέος κάθε ἀνθρώπου ἡ αὐτοσυντήρησι τῆς ζωῆς του καὶ τὸ χρέος αὐτὸ αἰστάνεται ὄλος ὁ κόσμος ἀπὸ μι' ἄμεση ὁρμὴ τῆς ψυ-

χῆς του. Ἄλλ' ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ πόνοι καὶ τὰ βάσανα κ' οἱ στενοχώριες κ' οἱ ἀγωνίες, πού περνοῦν οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι γιὰ τὴ ζωὴ τους, δὲν ἔχουν καμμιά βαθύτερη ἠθικὴ ἀξία καὶ οἱ ὑποκειμενικὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχές τους κανένα ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἀγωνίζεται, εἶναι ἀλήθεια, ὅλος ὁ κόσμος σ' ὅλη τὴ ζωὴ του γιὰ νὰ ζήσει κ' οἱ ἀγῶνές του εἶται σὲ ἀρμονία μὲ τὸ χρέος, ἀλλὰ δὲν ἐμπνέονται καὶ δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὸ χρέος. Ἀπεναντίας ὅμως ἔχουν ἠθικὸ περιεχόμενο καὶ βαθύτερη ἠθικὴ ἀξία οἱ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχές τοῦ ἀνθρώπου, πού ὕστερ' ἀπὸ βαριὰ καὶ σκληρὰ χτυπήματα τῆς μοίρας, μέσ' στὸν πόνο, τὴ δυστυχία καὶ τὴν ἀπόγνωση, χάνει τὸ αἶσθημα καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς καὶ δὲν αἰσθάνεται τίποτα, καμμιά δύναμη, καμμιά ὁρμὴ καὶ κανένα θέλητρο, νὰ τὸν τραβάη πρὸς τὴ ζωὴ, καὶ ὅμως μὲ δυνατὸ χαρακτῆρα καὶ δυνατὴ ψυχὴ, ἂν καὶ θέλει τὸ θάνατο περισσότερο ἀπ' ὀργὴ καὶ ἀγανάκτηση γιὰ τὴ μοίρα του παρὰ ἀπὸ δειλία καὶ λιγοψυχία, μένει στὴ ζωὴ, ὄχι ἀπὸ ἀγάπη ἢ φόβο ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη ὁρμὴ τῆς ψυχῆς του πρὸς τὴ ζωὴ, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο γιατί τὴν ψυχὴ του φλογίζει ἡ ἰδέα τοῦ ἠθικοῦ χρέους.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὡς χρέος του νὰ κάνη τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του, ὅταν μπορῆ, καὶ μάλιστα ὑπάρχουν εὐγενικὲς ψυχὲς στὸν κόσμο, πού ἀπὸ ἀγάπη καὶ συμπάθεια πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ δίχως κανένα ἄλλο κίνητρο ἀπὸ ξιππασία ἢ συμφεροντολογικὸ ὑπολογισμό αἰσθάνονται ἐσωτερικὴ εὐχαρίστηση νὰ σκορποῦν γύρω τους τὴ χαρὰ, νὰ κάνουν εὐτυχισμένους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ νὰ χαίρωνται στὴ χαρὰ καὶ στὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων, ὡς δημιουργημιά τους. Καὶ ὅμως ὑποστηρίζω, πὼς καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴν περίπτωση ἢ ἐνέργεια αὐτῆ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὅσο καὶ ἂν ἦναι σὲ ἀρμονία μὲ τὸ ἠθικὸ χρέος, ὅσο κι' ἂν ἦναι κοσμαγάπητη καὶ ὅσο κι' ἂν συγκινή τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, μολαταῦτα δὲν ἔχει καμμιά βαθύτερη ἀληθινὴ ἠθικὴ ἀξία καὶ τὴ θέτω στὴν αὐτὴ θέση, πού θέτω καὶ ἄλλα ψυχόρμητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως λόγου χάρι τὴ φιλοδοξία, πού, ὅταν εὐτυχῶς ἔχη σκοποὺς σὲ ἀρμονία μὲ τὸ γενικὸ κοινωνικὸ συμφέρον καὶ μὲ τὸ ἠθικὸ χρέος καὶ συνεπῶς εὐγενικοὺς καὶ ἀξιοσέβαστους σκοποὺς, ἀξίζει νὰ παινεύεται καὶ πρέπει νὰ ἐνθαρρύνεται στὴ ζωὴ, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς κινή τὸ θαυμασμό μας καὶ νὰ μᾶς ἐμπνέη τὸν ἠθικὸ σεβασμό, γιατί ἡ πνευματικὴ, πού τὴν κινεῖ, ἀρχὴ δὲν ἔχει τὸ ἠθικὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία, πού ἔχει ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν πηγάζη ὄχι ἀπὸ τ' ὀρμέφυτο, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ ἠθικὸ χρέος. Ἄς ὑποθεθῆ τώρα, πὼς ἓνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλανθρώπους ὑποφέρει ἀπὸ βαριὰ καὶ στυγνὴ προσωπικὴ ὀδύνη κι' ὁ πόνος τὸν κάνει νὰ μὴν αἰσθάνεται τίποτα γιὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ καμμιά συμπάθεια γιὰ τὴ μοίρα τους, καί, ἂν καὶ ἔχει ὅλη τὴ δύναμη νὰ κάμη καλὸ στοὺς δυστυχεῖς καὶ πονεμένους καὶ νὰ τοὺς βοηθήσῃ στὶς ἀνάγκες τους, μένει τελείως ἀσυγκίνητος στὶς δυστυχίες τῶν ἄλλων, γιατί ἔχει δώσει ὅλο τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ νοῦ του στοὺς δικούς του πόρους, ἄς ὑποθεθῆ ἐπίσης, πὼς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ξαφνικὰ λυτρώνεται ἀπ' τὴ θανατικὴ του αὐτῆ ἠθικὴ

άναισθησία και δείχνεται φιλόανθρωπος στη ζωή του και κάνει το καλό στον άλλο κόσμο, όχι από μια όρμη της ψυχής του, αλλά μόνο από την ιδέα και τη συνείδηση του ήθικου χρέους, στην περίπτωση αυτή οι πράξεις του ανθρώπου αυτού έχουν όλη την άγνη και βαθιά ήθικη αξία τους. Προχωρώ ακόμα περισσότερο, αν η φύση έπλασε αυτόν ή εκείνο τον άνθρωπο με λίγη συμπάθεια στην ψυχή για τον άλλο κόσμο, αν ο άνθρωπος αυτός (απ' το άλλο μέρος πολύ τίμιος άνθρωπος) ή και από ιδιοσυγκρασία ψυχρός και αδιάφορος στις δυστυχίες των άλλων, ίσως γιατί ο ίδιος αντικρύζει με δύναμη και με το ξεχωριστό χάρισμα της υπομονής και με δυνατό και αλύγιστο χαρακτήρα τους δικούς του πόνους και προϋποθέτει ή απαιτεί την ίδια δύναμη και από τους άλλους, αν τέλος η φύση δέ χάρισε σ' ένα τέτοιο άνθρωπο (που ίσως στην πραγματικότητα να μην ήταν το χειρότερο δημιούργημά της) μια φιλόανθρωπη ψυχή, αποκλείεται ο άνθρωπος αυτός να αίστανθῃ μια μέρα ν' αναβρῦξη από μέσα του ή πηγή μιας πολύ υψηλότερης ήθικης αξίας, παρά αν είχε την ψυχή και την ιδιοσυγκρασία ενός γεννημένου και πλασμένου απ' τη φύση φιλόανθρώπου; "Όχι βέβαια! Κι' έδω ακριβώς φανερώνεται η υπέρτατη και ασύγκριτη κι' άπάνω απ' όλα στον κόσμο ήθικη αξία του χαρακτήρα, ή αξία, που έγκειται στο να κάνει ο άνθρωπος το καλό, όχι από μια φυσική όρμη, αλλά μόνο από χρέος".

Είναι χρέος (τουλάχιστο έμμεσο) του ανθρώπου να εξασφαλίζει την ευτυχία της ζωής του, γιατί η στέρηση της χαράς και ή δυστυχία, οι έγνωιες και οι ανικανοποίητες ανάγκες της ζωής είναι μεγάλοι πειρασμοί, που πιέζουν και αναγκάζουν τον άνθρωπο να παραβιάζει τα χρέη του.³⁷ 'Αλλά χωρίς ν' αποβλέψουμε έδω προς το ήθικόν χρέος,

37. 'Η πρώτη ήθικη έννοια, στην οποία ύψώνεται ο Κάντ με τη μεταφυσική ανάλυση της έννοιας της αγαθής θέλησης, είναι ή έννοια του απόλυτου ήθικου χρέους ως αρχής του καθαρού λόγου. Στο μέρος αυτό αποδείχεται αναλυτικά, ότι το βαθύτερο περιεχόμενο της αγαθής θέλησης είναι ή εκτέλεση του αγαθού μόνο από χρέος (Είσαγ. σελ. CLV).

38. 'Η παλαιότερη έρμηνεία της Καντιανής ήθικης (Schiller) στην ήθικη αυστηρότητα (Rigorismus) του Κάντ βλέπει άσκητικές τάσεις και άρνηση των έγκοσμίων. Σε γράμμα του προς το Goethe ο Schiller γράφει «Υπάρχει πάντα μέσα του (στον Κάντ), όπως και στο Λούθηρο, κάτι που θυμίζει ένα καλόγερο, ο οποίος έχει άνοίξει το μοναστήρι του, αλλά δεν έχει τελείως σβύσει και την επίδρασή του». 'Η νεώτερη όμως έρμηνεία του έργου του Κάντ (Bauch) δέ δέχεται την έρμηνεία αυτή, γιατί όπως αποδείχεται απ' το μέρος αυτό και από άλλα μέρη της Καντιανής φιλοσοφίας ο Κάντ δεν αποκλείει την ευτυχία απ' τη ζωή του κόσμου, αντίθετα την έλλειψη της ευτυχίας θεωρεί ως αντιηθική και ως αίτια για να παραβιάζει ο άνθρωπος το ήθικόν χρέος του. 'Ο Κάντ θεμελιώνει την ήθικη του στο πνευματικό στοιχείο και πολεμάει συνεπώς τη θεμελίωση της ήθικης στη φυσική ευτυχία, ως αρχή της ήθικότητας, γιατί στην περίπτωση αυτή κυριαρχεί στη ζωή του κόσμου άπόλυτα ή φύση και όχι το πνεύμα. Την ευτυχία ο Κάντ νοεί ως πνευματική ευτυχία και τη θέλει σε άρμονία με την άρετή και ως αποτέλεσμα της ήθικότητας. 'Η πρώτη έρμηνεία εμφανίζει την ήθικη του Κάντ ως καθαρά χριστιανική, ή δεύ-

ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἤδη μέσα τους τὴν πιὸ δυνατὴ καὶ τὴν πιὸ βαθιὰ
τάση πρὸς τὴν εὐτυχία, γιατί ἀκριβῶς στὴν ἰδέα αὐτὴ τῆς εὐτυχίας ἐνώνονται
κι' ἐνσαρκώνονται ὅλες οἱ τάσεις καὶ ὅλα τὰ ὁρμέφυτα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φρ-
σικὴ ὁμῶς ὁρμὴ πρὸς τὴν εὐτυχία μὲ τὴν ἐπιταγὴ, ποὺ ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο
ν' ἀγωνίζεται γιὰ τὴν εὐτυχία του στὴ ζωὴ του, συγκρούεται μὲ ἄλλες μεγάλες
καὶ δυνατὲς ὁρμὲς τῆς ψυχῆς του καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ
πλάσῃ καμμιά ὠρισμένη καὶ βέβαιη ἔννοια γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν ἱκανοποίηση ὅλων
τῶν πόθων καὶ ὁρμεφυτῶν του, ποὺ ὀνομάζει εὐτυχία. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἐκ-
πληκτικὸ καὶ δὲν πρέπει καχεῖς ν' ἀπορῆ καὶ νὰ θαυμάζῃ, γιατί μιὰ ὠρισμένη
καὶ βέβαιη ὁρμὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόψη τῆς χαρᾶς, ποὺ ὑπόσχεται, καὶ ἀπὸ τὴν
ἀπόψη τοῦ χρόνου, ποὺ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθῆ, ὑπερέχει πάντα ἀπὸ μιὰ
ἰδέα ἀβέβαιη καὶ ἀκαθόριστη⁹⁰ καὶ γιατί ἓνας ἄνθρωπος, παραδείγματος χάρι
ἓνας ἀρθρικός, προτιμᾷ νὰ χαρῆ στὸ παρὸν ἓνα φαγητό, ποὺ τοῦ ἀρέσει,
ἔστω καὶ ἂν θὰ ἔλαττερη κατοπί, γιατί ὅπως βλέπει καὶ κρίνει τὰ πράγματα,
τοῦλάχιστο σ' αὐτὴ τὴν περίσταση, δὲ νομίζει, πὼς πρέπει νὰ χάσῃ μιὰ βέ-
βαιη εὐχαρίστηση καὶ ὠρισμένη ἀπόλαυση στὸ παρὸν γιὰ μιὰ ἐλπίδα, ἴσως
ἀμφίβολη καὶ ἀπατηλὴ, μιᾶς χαρᾶς κι' εὐτυχίας, ποὺ θὰ χαρῆ στὸ μέλλον
ἀπ' τὴν ὑγείᾳ του. Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, καὶ ἂν ἀκόμα ἡ γενικὴ
φυσικὴ ὁρμὴ ὅλου τοῦ κόσμου πρὸς τὴν εὐτυχία δὲν προσδιώριζε τὴ θέ-
λησή του καὶ ἂν ἡ ἔγνοια τῆς ὑγείας του δὲν κυριαρχοῦσε σὴν σκέψῃ του
μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα, καὶ πάλι καὶ σ' αὐτὴ καὶ σὲ κίθε ἄλλη περίπτωση
ἰσχύει ἀπόλυτα ἓνας νόμος, ὁ νόμος, ποὺ ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο νὰ φρον-
τίζει καὶ ν' ἀγωνίζεται γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς ζωῆς του, ὄχι ἀπὸ μιὰ φυσικὴ τάση
καὶ ὁρμὴ, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ χρέος, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ μόνο ἡ ἠθικὴ
συμπεριφορὰ του κι' ἐνέργειά του ἔχει ἀληθινὴ ἀξία ἠθικὴ.

Μ' αὐτὸ τὸ νόημα, δίχως ἀμφιβολία, πρέπει νὰ νοῆται καὶ νὰ ἐρμηνεύε-
ται ἡ ἐντολὴ τῶν Ἀγίων Γραφῶν: «Ν' ἀγαπᾶς τὸν πλησίον σου καὶ μάλι-
στα τὸν ἐχθρό σου σὺν τὸν ἑαυτό σου». Γιατὶ ἡ ἀγάπη δὲν μπορεῖ ποτὲ
νὰ ἐπιβληθῆ στὸν κόσμο ὡς φυσικὴ ὁρμὴ τῆς ψυχῆς· τὸ νὰ κάνῃ ὁ ἄν-

τερη ἐρμηνεία προσανατολίζει τὴν Καντιανὴ ἠθικὴ πρὸς τὴν ἠθικὴ τοῦ ἀρχαίου
Ἑλληνικοῦ κόσμου, πρὸς μιὰ ἠθικὴ ἀρμονίας τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ μὲ
ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ πνευματικοῦ.

90. Στὴν Κ. Π. Α. (Βιβλ. Β'. Κεφ. ΙΙ.) ὁ Κάντ παρατηρεῖ μὲ βαθύτατη γνώση
τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς: «Ἡ αἰσθητικὴ εὐτυχία στηρίζεται στὴν ἱκανοποίηση τῶν
φυσικῶν ὁρμεφυτῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἱκανοποιηθῆ ἀπόλυτα
τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Οἱ αἰσθητικὲς ὁρμὲς ἀλλάζουν καὶ πληθαίνουν ἀδιάζοπα καὶ
ἀφήνουν πάντα μέσα μας ἓνα μεγαλύτερο κενὸ ἀπ' αὐτό, ποὺ γεμίζουν. Τὰ ὁρμέ-
φυτα τυραννοῦν βαρῶς ἓνα πνευματικὸ ὄν καὶ γι' αὐτὸ σ' ὅλη τὴ ζωὴ του ποθεῖ νὰ
λυτρωθῆ ἀπ' τὰ πάθη του. Καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ συμπόνια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τρυ-
φερὴ του συμπάθεια πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅταν γεννιέται μέσα μας ὡς
αἰσθημα πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ χρέους καὶ προσδιορίζῃ τὴ θέλησή μας, πιέζει τὴν
ψυχὴ τῶν στοχαστικῶν καὶ ἠθικῶν ἀνθρώπων, ταράζει τὴν ψυχικὴ γαλήνη τους
καὶ τίς ἠθικὲς ἀρχές τους καὶ τοὺς κάνει νὰ θέλουν τὴ λύτρωσή τους ἀπ' τὸ αἰ-
σθημα αὐτὸ καὶ νὰ ἐκτελοῦν μόνο τὸν ἠθικὸ νόμο, ποὺ ἐπιβάλλει τὸ πνεῦμα».

θρῶπος τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του ἀπὸ χρέος, δίχως καμμιά φυσικὴ ὁρμὴ, καὶ μάλιστα μὲ δυνατὴ καὶ ἀνίκητη φυσικὴ ἀποστροφή, εἶναι ἀγάπη π ρ α χ τ ι κ ῆ καὶ ὄχι παθ η τ ι κ ῆ.⁴⁰ ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ ὁρμέμ-φυτο καὶ τὴν αἰσθητικὴ καὶ παθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀπὸ τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς τῶν πράξεών του καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς του καὶ ὄχι ἀπὸ φυσικὰ αἰσθήματα οἴχτου καὶ συμπόνιας, ποὺ παραλύουν τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τὶς δυνάμεις της· μόνο μιὰ τέτοια ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀγάπη εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιβληθῇ.⁴¹

Ἡ δεύτερη πρότασή μου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς ἐνέργειας, ποὺ γίνεται ἀπὸ χρέος, δὲν ἐγκεῖται στὸ σκοπὸ, ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτή, ἀλλὰ μόνο στὸ ἠθικὸ ἀξίωμα, ποὺ προσδιορίζει τὴν ἀνθρώπινη θέληση στὴν ἠθικὴ τῆς ἐνέργεια,⁴² συνεπῶς ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου στὴ ζωὴ του δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀντικειμενικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεών του ὡς ὑποκειμενικῶν σκοπῶν του, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς θέλησης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία

40. Τὸ Γερμανικὸ ὄρο «pathologische Liebe» μεταφράζουμε «παθητικὴ ἀγάπη», γιατί στὴν Ἑλληνικὴ τὸ ἐπίθετο «παθητικὴ» καὶ ὄχι «παθολογικὴ» ἀποδίδει τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ φιλοσόφου. «Παθητικὴ ἢ αἰσθητικὴ ἀγάπη», στὴ σκέψη τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ ἀγάπη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἓνα φυσικὸ αἶσθημα, ὅπως ὁ φυσικὸς ἔρωσ. «Πραχτικὴ» ὁμοίως ἢ «ἠθικὴ» ἀγάπη εἶναι ἡ ἀγάπη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς νοουμένου καὶ μέλους τοῦ νοητοῦ κόσμου.

41. Στὴ Μεταφ. τῶν ἠθῶν (Φιλοσοφ. τῆς ἀρετῆς. Εἰσαγ. XII. e.) ὁ Κάντ γράφει σχετικὰ μὲ τὴν ἀγάπη τὰ ἐξῆς: «Ἡ ἀγάπη εἶναι ἀντικείμενο αἰσθήματος καὶ ὄχι τῆς θέλησης καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέλησή μας. Δὲν μπορῶ ν' ἀγαπήσω, γιατί θέλω (κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ μὲ ὑποχρεώσῃ ν' ἀγαπήσω). Συνεπῶς τὸ χρέος, ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ἀγάπη (ὡς ἀπλὸ αἶσθημα αἰσθητικῆς πηγῆς) εἶναι παρολογισμός. Τὸ χρέος εἶναι πάντα ὑποχρέωση, δηλαδὴ ἐξαναγκασμός καὶ ὅταν ἀκόμα ὁ ἀνθρώπος αὐτοῦποτάσσεται στὸ νόμο. Ὅ,τι γίνεται ἀπὸ ἀνάγκη, δὲ γίνεται ποτὲ ἀπὸ ἀγάπη. Τὸ νὰ κάνῃς ὁμοίως τὸ καλὸ στοῖς ἄλλους εἶναι χρέος. Ἡ ἐντολὴ «Ν' ἀγαπᾷς τὸν ἄλλο ὡς τὸν ἑαυτὸ σου» δὲ θέλει νὰ εἰπῇ «Ν' ἀγαπᾷς τὸν ἄλλο ἄμεσα καὶ μὲ τὴν ἀγάπη αὐτὴ νὰ κάνῃς τὸ καλὸ» ἀλλὰ «κάνε τὸ καλὸ στοῖς ἄλλους καὶ ἡ καλωσύνη αὐτὴ τῆς ψυχῆς σου θὰ γεννήσῃ μέσα σου τὴν ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους (ὡς ἄσκηση τῆς ὀριμῆς τῆς ψυχῆς σου νὰ κάνῃ καλὸ στὸν ἄλλο κόσμος)». Ἡ ἠθικὴ ἀγάπη, κατὰ τὸν Κάντ, ὡς ἠθικὸς δεσμὸς τοῦ κόσμου, εἶναι καθαρὰ πνευματικὴ καὶ πηγάζει μόνο ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον ὡς πνευματικὴ ἀγάπη τοῦ ἠθικοῦ χρέους ὡς θείας ἐντολῆς, ὡς πνευματικὴ ἀγάπη τοῦ θεοῦ.

42. Ἡ πρώτη πρόταση τῆς ἠθικῆς τοῦ Κάντ εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ἡ ἠθικὴ πράξις τοῦ ἠθικοῦ ὄντος δὲν πρέπει νὰ ἦναι μόνο σ' ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ καὶ σ' ἐσωτερικὴ ἀρμονία μὲ τὸν ἠθικὸ νόμον, μ' ἄλλους λόγους πρέπει νὰ πηγάζῃ μόνο ἀπὸ τὴν καθαρὴν ἰδέαν τοῦ χρέους καὶ τὴν ἀγνή συνείδηση τοῦ ἠθικοῦ νόμου». Ἡ δεύτερη πρόταση εἶναι ἡ ἐξῆς: «Τὴν ἠθικὴ ἀξία στὴν ἠθικὴ πράξι δὲ δίνει ὁ ὑποκειμενικὸς σκοπὸς καὶ τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀπ' αὐτὴ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ μόνο ἡ ἀπόλυτη α ἠθικὴ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀρχή, ποὺ προσδιορίζει τὴ θέληση. Ἀπ' τὶς δυν' αὐτῆς προτάσεις βγαίνει ἡ τρίτη πρόταση: «Τὸ ἠθικὸ χρέος εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας μόνο ἀπὸ σεβασμὸν στὸν ἠθικὸ νόμον.»

προσδιορίζονται ὅλες οἱ ἀνθρώπινες πράξεις τελείως ἄσχετα πρὸς τ' ἀποτελέσματα τους καὶ τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς καὶ τ' ἀντικείμενα τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὰ προηγούμενα βγαίνει καθαρὰ καὶ ξάστερα, πὼς οἱ σκοποὶ τῶν πράξεών μας καὶ τ' ἀντικειμενικὰ ἀποτελέσματά τους, ὡς ὑποκειμενικοὶ σκοποὶ καὶ κίνητρα τῆς θέλησῆς μας, δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ δώσουν καμμιά ἀπόλυτη καὶ ἠθικὴ ἀξία στὶς πράξεις μας. Ποῦ μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἦναι ἡ ἀπόλυτη αὐτὴ ἠθικὴ ἀξία, ἂν δὲν ἦναι στὴ θέληση καὶ στὴ σχέση της μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, ποῦ ἐλπίζεται ἀπὸ τὶς πράξεις της; Ἡ ἀξία αὐτὴ δὲν μπορεῖ πουθενὰ ἄλλοῦ νὰ ὑπάρχη, παρὰ μόνον στὴν ἀρχή, ποῦ προσδιορίζει τὴ θέληση τελείως ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλους τοὺς σκοποὺς ποῦ μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν μὲ τὶς ἀντικειμενικὲς πράξεις της· γιατί ἡ θέληση ἀνάμεσα στὴν ἀ priori ἀρχή της, ποῦ εἶναι ἀρχὴ καθαρῆς μορφῆς, καὶ στὸ ἀ posteriori κίνητρό της, ποῦ εἶναι ὑλικό, μοιάζει σὰ νὰ βρῖσκεται σ' ἓνα σταυροδρόμι, κι' ἐπειδὴ πρέπει νὰ τὴν προσδιορίσῃ κάτι, εἴτε ἡ πνευματικὴ ἀρχή, εἴτε τὸ αἰσθητικὸ κίνητρό της, θὰ πρέπει νὰ τὴν προσδιορίσῃ ἡ τυπικὴ πνευματικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπινου βουλευτικοῦ γενικά, ὅταν ἡ πράξη γίνεται καθαρὰ καὶ μόνον ἀπὸ χρέος, γιατί στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἐκμηδενίζεται κι' ἐξαφανίζεται κάθε ἄλλη ὑλικὴ ἀρχή.

Ἡ τρίτη πρότασή μου εἶναι ἀναγκαῖο συμπέρασμα τῶν δυὸ πρώτων προτάσεών μου κι' ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: Χρέος εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἠθικῆς ἐνεργείας ἀπὸ σεβασμὸν στὸν ἠθικὸν νόμον⁴³. Πρὸς τὸ ἀντικείμενο, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν πράξεών μου ποῦ θέτω

43. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἠθικοῦ σεβασμοῦ ὁ Κάντ ἐξετάζει πλατῶς σὲ ὁλόκληρο κεφάλαιον τῆς Κ. Π. Λ. (Βιβλ. Α'. Κεφ. ΙΙΙ). Ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι τὸ ἠθικὸ αἶσθημα, ποῦ γεννᾷ στὴν ψυχὴ μας ὁ ἠθικὸς νόμος. Τὸ ἠθικὸ αἶσθημα εἶναι τὸ μόνον αἶσθημα, ποῦ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα γνωρίζει ἀ priori καὶ ποῦ ἀναγνωρίζει τὴν ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητά του. Μ' ἄλλους λόγους ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς εἶναι καθαρὸ πνευματικὸ αἶσθημα καὶ ὡς μόνον πηγὴ του ἔχει τὸν καθαρὸ λόγον. Ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς δὲ γεννιέται μέσα μας πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ χρέους, ἀλλὰ προϋποθέτει τὸ χρέος καὶ εἶναι τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πνευματικοῦ χρέους μέσα στὴν ψυχὴ μας. Συνεπῶς ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς δὲν εἶναι ἡ προσδιοριστικὴ ἀρχὴ τῆς θέλησῆς μας στὴν ἠθικὴ τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἡ ἴδια ἡ ἠθικότης ὡς ὑποκειμενικὸ κίνητρο μέσα στὴ συνείδησίν μας. Μὲ τὸ αἶσθημα τοῦ ἠθικοῦ σεβασμοῦ ἔχει συγγένειαν τὸ αἶσθημα τοῦ θαυμασμοῦ. Σεβασμὸν μᾶς ἐμπνέουν μόνον τὰ πρόσωπα (ὡς πνευματικὲς φύσεις καὶ οὐσίαι) καὶ ποτὲ τὰ πράγματα. «Ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς, τονίζει ὁ Κάντ, εἶναι μιὰ προσφορὰ, ποῦ δὲν μποροῦμε ποτὲ ν' ἀρνηθοῦμε, θέλοντας καὶ μὴ, στὴν ἠθικὴ ἀξία, καὶ ἂν ἀκόμα μποροῦμε νὰ μὴν ἐκδηλώνομε τὰ αἰσθήματά μας, εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ μὴν αἰστανώμυστε μέσ' στὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας τὸ σεβασμὸν πρὸς τὴν ἠθικὴ ἀξία». Ἡ μεγάλη ἠθικὴ προσωπικότης, ὡς προσωπικότης ποῦ ἐνσαρκώνει ἡρωϊκὰ μέσα στὸν κόσμον τὴν ἠθικότητα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀρετὴν, μᾶς ἐμπνέει τελείως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητά μας καὶ τὴν ἀτομικὴν θέλησίν μας τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπολύτου θαυμασμοῦ καὶ ἠθικοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ὡς πνευματικῆς φύσεως καὶ ἠθικῆς οὐσίας. Ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς εἶναι τὸ ἀναγκαῖον πνευματικὸ αἶσθημα τοῦ ἠθικοῦ νόμου μέσα στὴν ἀνθρώπινον ψυχὴν, ὡς πνευματικὴ

ὡς σκοποὺς τῆς ζωῆς μου, μπορῶ νὰ αἰσθάνωμαι κλίση, ποτὲ ὅμως σεβασμὸν, ἀκριβῶς γιατί τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι ἡ ἐνεργητικὴ δύναμη τῆς θέλησός μου. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν μπορῶ ποτε νὰ νοιώσω στὴ ζωὴ μου σεβασμὸν γιὰ μιὰ φυσικὴ τάση κι' ὁρμή, δική μου ἢ ξένη· μπορῶ μόνο τὸ πολὺ - πολὺ νὰ ἐγκρίνω καὶ νὰ ἐπιδοκιμάζω στὴν πρώτη περίπτωση τὴν τάση αὐτὴ καὶ μάλιστα στὴ δεύτερη περίπτωση καὶ νὰ τὴν ἀγαπῶ, δηλαδὴ νὰ τὴ θεωρῶ ὡς εὐνοϊκὴ στὰ προσωπικὰ συμφέροντά μου. Ἀντικείμενο τοῦ σεβασμοῦ μου μπορεῖ νὰ ἦναι μόνο ἡ ἀρχὴ καὶ ποτὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θέλησός μου, ὄχι ὅτι ὠφελεῖ, ἀλλ' ὅτι ὑπερνικᾶ καὶ κυριαρχεῖ τὰ ὁρμέμφυτα καὶ τὰ πάθη μου ἢ τουλάχιστο τ' ἀποκλείει ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις μου καὶ δὲν τ' ἀφήνει νὰ ἐπιδρῶν τὴ θέλησή μου, δηλαδὴ σεβασμὸν μου ἐμπνέει μόνο ὁ ἀπόλυτος ἠθικὸς νόμος, αὐτὸς καθ'αυτὸς, καὶ συνεπῶς μόνο ὁ ἠθικὸς νόμος μπορεῖ νὰ ἦναι γιὰ μένα μιὰ προσταγὴ στὴ ζωὴ μου. Ἄλλ' ὅταν μιὰ ἐνέργεια, πὺν πηγάζει ἀπὸ χρέος, πρέπη ν' ἀποκλείη τελείως κάθε ἐπίδραση τῶν ὁρμεμφύτων καὶ μιζὶ μ' αὐτὴ καὶ κάθε ἄλλο ἀντικείμενο τῆς θέλησης ὡς ὑποκειμενικὸ σκοπότης καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν πράξεών της, δὲ μένει τίποτα ἄλλο, πὺν νὰ μπορῆ νὰ προσδιορίζη ὡς ἀρχὴ τὴ θέληση, παρὰ μόνο ἀντικειμενικὰ ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ὑποκειμενικὰ ὁ καθαρὸς σεβασμὸς γιὰ τὸν πραχτικὸ αὐτὸ νόμο καὶ συνεπῶς τὸ ἠθικὸ ἀξίωμα,* πὺν μου ἐπιβάλλει νὰ ὑπακούω στὸν ἠθικὸ νόμο ὑπερνικῶντας ὅλα τὰ ὁρμέμφυτά μου καὶ θυσιάζοντας ὅλα τὰ πάθη μου.

Ἡ ἀπόλυτη λοιπὸν ἠθικὴ ἀξία τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας δὲν εἶναι οὔτε στὸ ἀποτέλεσμα, πὺν ἀναμένεται ἀπ' αὐτὴ, οὔτε σὲ κάποιον ἄλλη ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, πὺν θὰ εἶχε αἰσθητικὴ κι' ἐμπειρικὴ πηγὴ καὶ ὡς κίνητρό της τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό. Γιατί ὅλ' αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα (μιὰ εὐχάριστη κατάσταση γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, ἢ συμβολὴ στὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων) θὰ μποροῦσαν νὰ δημιουργηθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλα αἷτια καὶ δὲν ἦσαν ἀναγκαῖα γι' αὐτὰ ἢ θέληση ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος, πὺν εἶναι ὅμως ὁ μοναδικὸς ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἀπολύτου ἀγαθοῦ καὶ μόνο σ' αὐτὴ μπορεῖ νὰ βρεθῆ τὸ ἀγαθὸ αὐτό. Συνεπῶς τίποτ' ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ ἦναι τὸ ὑπέροχο καὶ ἀπόλυτο στὸν κόσμον ἀγαθὸ, πὺν ὀνομάζουμε ἠθικὸ ἀγαθὸ, παρὰ μόνο ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου, πὺν εἶναι ἰδέα μόνο ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος, ὅταν ἡ ἰδέα αὐτὴ καὶ ὄχι τὸ ἀναμενόμενον ἀπὸ τὴν ἐνέργεια ἀποτέλεσμα ἦναι ἡ ἀρχὴ πὺν προσδιορίζει ἀπόλυτα τὴ

φύση, καὶ ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον στὴ συνείδηση τῆς πνευματικῆς οὐσίας του καὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας του μέσ' στὸν κόσμον.

* Ἡθικὸ ἀξίωμα εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τῆς θέλησης· ἡ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ (δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ, πὺν θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ ὑποκειμενικὴ πραχτικὴ ἀρχὴ ὄλων τῶν πνευματικῶν ὄντων, ἂν ὁ νοῦς κυριαρχοῦσε κι' ἐξουσίαζε ἀπόλυτα τὸ ἐπιθυμητικὸ καὶ τὰ ὁρμέμφυτα) εἶναι ὁ πραχτικὸς νόμος.

Σημ. Μεταφρ. Ὅλες οἱ σημειώσεις τοῦ ἔργου αὐτοῦ, πὺν φέρουν ἀστερίσκους, εἶναι σημειώσεις τοῦ Κάντ.